

A!

Aalto-yliopisto
Kemian tekniikan
korkeakoulu

CHEM-C2230 Pintakemia

Barnes & Gentle: luku 4

L4 Pinta-aktiiviset aineet ja niiden adsorptio

Prof. Monika Österberg

Sisältö

Pinta-aktiiviset aineet

- Ominaisuudet
- Esimerkit
- Misellien ja muiden järjestäytyneiden rakenteiden muodostus
  - C_{mc}
  - *Krafft-lämpötila*
- Adsorptio vesi–ilma-rajapinnalle ja kiinteille pinnoille

Oppimistavoitteet

- Ymmärrät, miksi pinta-aktiiviset aineet muodostavat misellejä ja rikastuvat rajapintoihin
- Osaat luetella tuotteita, mistä tuotteista pinta-aktiivisia aineita löytyy sekä tunnet niiden roolin näissä
- *Projektityön jälkeen tunnet varmasti myös pinta-aktiivisten aineiden käytön monessa teollisessa prosessissa*
- Ymmärrät, miten pinta-aktiivisten aineiden ominaisuudet vaikuttavat misellien muodostukseen ja muotoon

Pinta-aktiiviset aineet

Pinta-aktiivinen aine

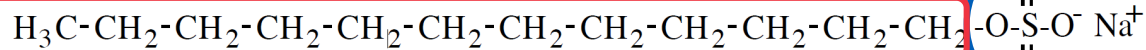

Hydrofobinen osa (hiilivety-
ketju tai fluorattu ketju)
Liukenee huonosti veteen

Hydrofiilinen (poolinen) osa
Liukenee hyvin veteen

Amfifiilinen rakenne

Sodium Dodecyl Sulfate = Sodium Lauryl Sulfate

Määrittämissä

Tensidi/pinta-aktiivinen aine/surfaktantti vai amfifiilinen aine? Mikä on oikein?

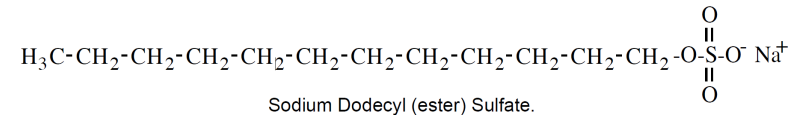
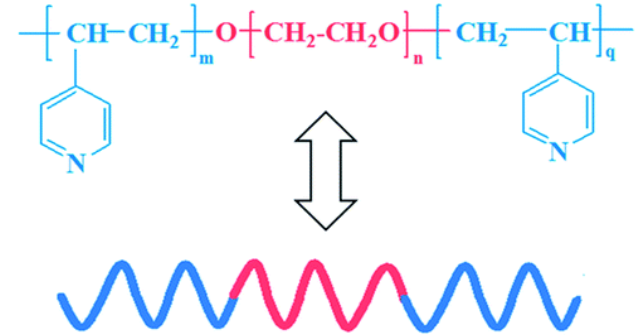
Amfifiilinen aine = aine, jolla on hydrofiilinen osa ja hydrofobinen osa

Pinta-aktiivinen aine (tensidi, surfaktantti) on amfifiilinen, mutta myös

- aine, joka alentaa pintajännitystä

Usein: Tensidillä on pieni hydrofiilinen pää/ryhmä, kun taas lohkopolymeerit voivat myös olla amfifiilisiä, mutta niitä ei kutsuta tensideiksi

Amfifiilinen lohkopolymeeri

Pinta-aktiivisten aineiden ominaisuuksia

Aineet adsorboituvat voimakkaasti vesiliuosten ja muiden faasien välisiin rajapintoihin

- Neste/neste: Emulgaattori
- Neste/kiinteä: Dispergointiaine
- Neste/kaasu: Vaahdon stabilointiaine

Miksi amfifiiliset aineet rikastuvat pintoihin ja muodostavat aggregaatteja esim. misellejä?

Aineet muodostavat itse sisäisiä ”rajapintoja”

- Vedessä ja poolisissa liuoksissa muodostuu aggregaatteja (misellejä, nestekidefaaseja) joihin liukenee poolittomia yhdisteitä (solubilisaatio)

Huom: Poolittomissa nesteissä muodostuu käänteismisellejä

Pinta-aktiivisten aineiden *raaka-aineet*

Pinta-aktiivisia aineita voidaan valmistaa

- Kasviöljyistä (mm. mäntyöljystä)
- Raakaöljystä

Molemmat menetelmät ovat varsin monimutkaisia

- Kasviöljypohjaiset pinta-aktiiviset aineet valmistetaan uusiutuvista raaka-aineista ⇒ katsotaan tästä syystä nykyään paremmaksi (kehitystrendi)

Mulligan « Environmental applications for biosurfactants » *Environmental Pollution* 133 (2005) 183–198

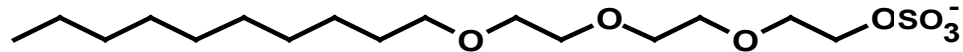
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0269749104002702>

Pinta-aktiivisten aineiden *luokittelu*

Anioniset

- Karboksylaatit, sulfaatit, fosfaatit, sulfonaatit
- Nonionisten ryhmien lisääminen parantaa toimintaa suolapitoisissa liuksissa (esim. alkylieetterisulfonaatti)

Ehdottomasti eniten käytetyt pinta-aktiiviset aineet:
pesuaineet, dispergointiaineet, emulgaattorit, vaahdonmuodostajat

Kationiset

- Adsorboivat voimakkaasti negatiivisiin pintoihin
- Primaariset, sekundaariset ja tertiääriset ammoniumsuolat
- Anionisia toksisimpia
- Desinfioivia aineita, hydrofobointiaineita, korroosionestoaineita ym.

Pinta-aktiivisten aineiden *luokittelu II*

Ionittomat

- Oligo(etoksylaatit)

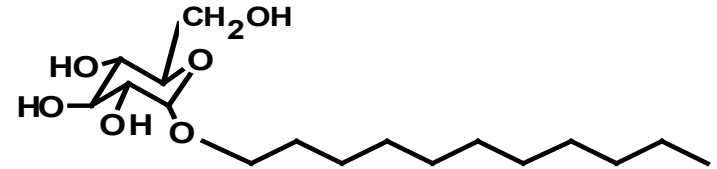

Stearyl alcohol

- Glukosidit, sorbitaanin esterit

- *Elektrolyytit eivät vaikuta toimintaan, mutta aineden tehokkuus riippuu voimakkaasti lämpötilasta*
- *Pesuaineet, emulgaattorit, dispergointiaineet, käytetään usein yhdistelminä anionisten aineiden kanssa*

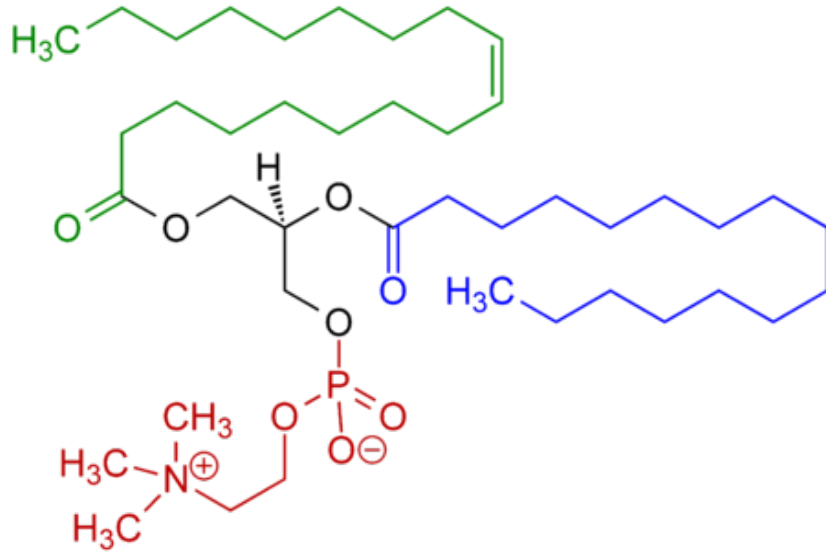

Löydättekö pinta-aktiivisia aineita tavallisista tuotteista?

Tehtävä: Tutkikaa tuoteselostuksia 3-4 hengen ryhmissä, E-koodien takana voi löytyä tavallisia pinta-aktiivisia aineita.

Kotona: Tutki valmisruoka, kosmetiikka ja muita tuoteselostuksia ja tunnista tensidit.

Lesitiini

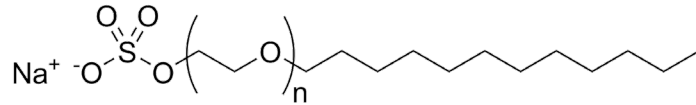

An example of a phosphatidylcholine, a type of phospholipid in lecithin. Red - choline and phosphate group; Black - glycerol; Green - monounsaturated fatty acid; Blue - saturated fatty acid

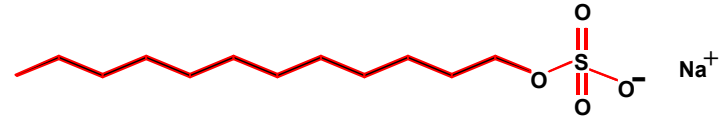
Rasvoissa ja öljyissä esiintyvät amfifiiliset aineet: esim fosfatidylkoliini, fosfatidylsitol,...

Tensidejä

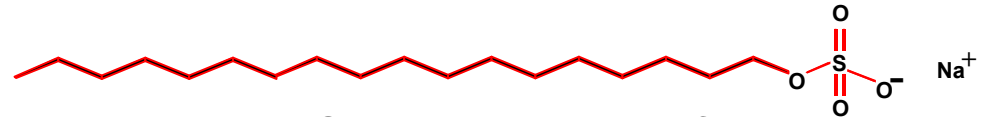
Kaupallisia tensidejä (1)

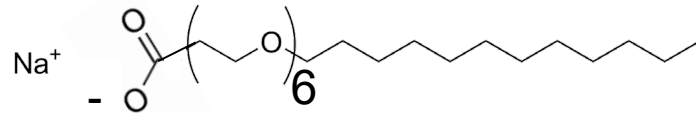
Sodium laureth sulfate

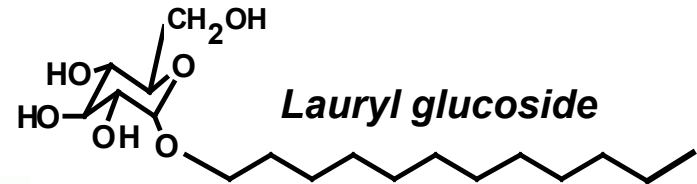
**Sodium lauryl sulfate /
sodium dodecyl sulphate (SDS)**

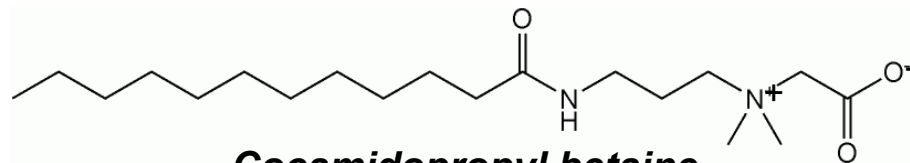
Sodium cetearyl sulfate

Sodium laureth-6 carboxylate

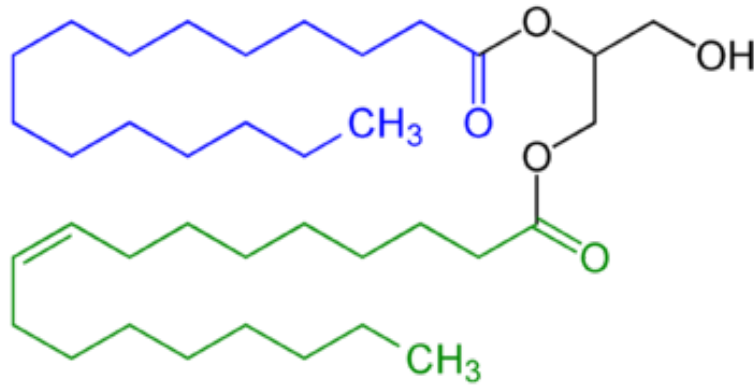

Lauryl glucoside

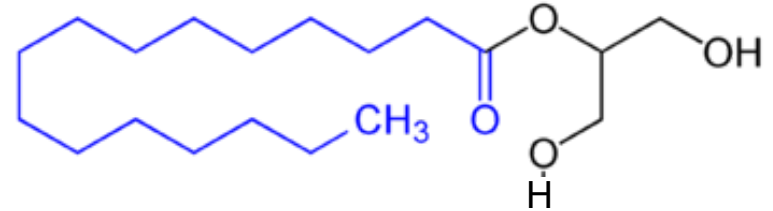

Cocamidopropyl betaine

Rasvahappojen mono- ja diglyseridejä (E471)

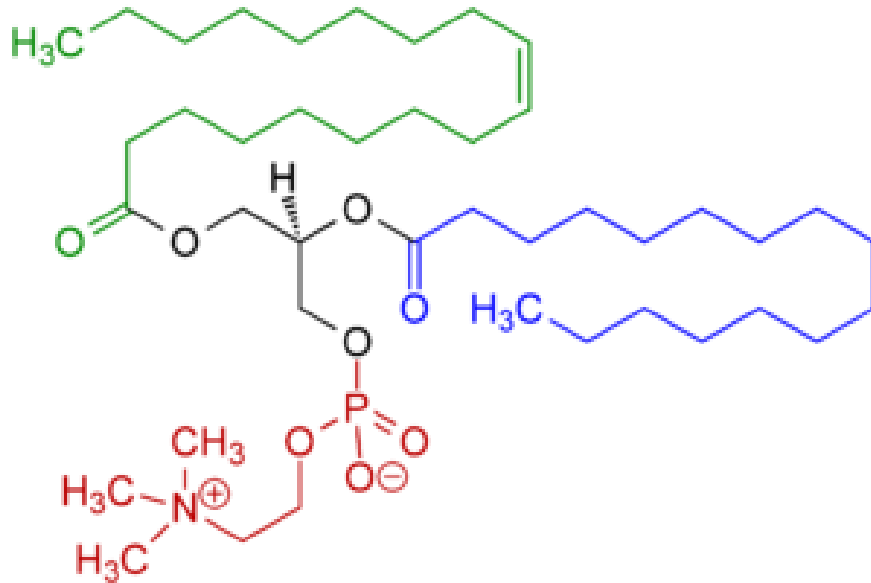

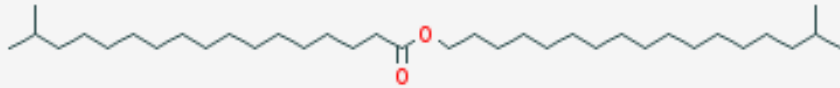
Diglyseridi

monoglyseridi

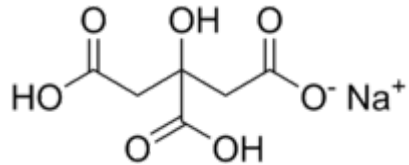
Lesitiini: luonnollinen öljyssä esiintyvä tensidi

Isostearyl isostearate

**Arabikumi:
polysakkarideja,
glykoproteiineja**

Sodium citrate

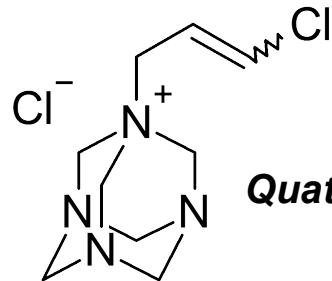
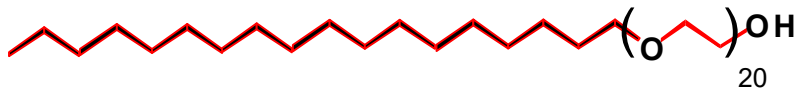
Tensidejä

Kaupallisia tensidejä (2)

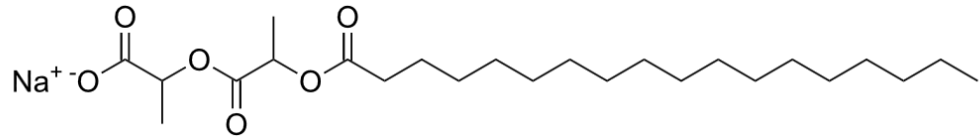
Laureth-4

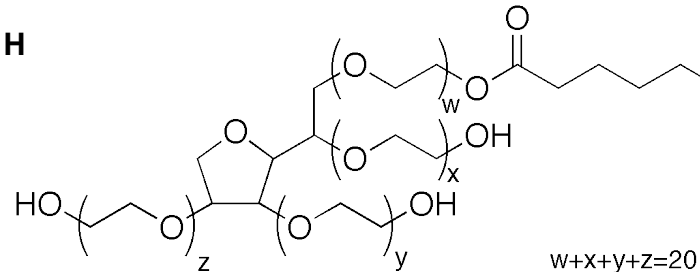
Ceteareth-20

Quaternium-18

Sodium stearoyl lactylate (E-481)

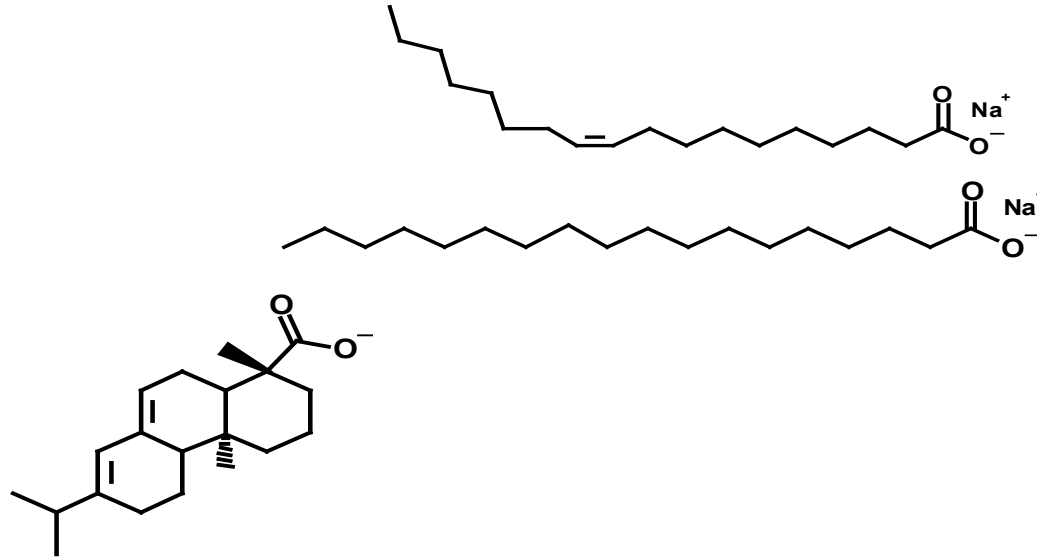

Polysorbate 60

Rasvahapot ja hartsihapot

Saippuat

- Abietaatti

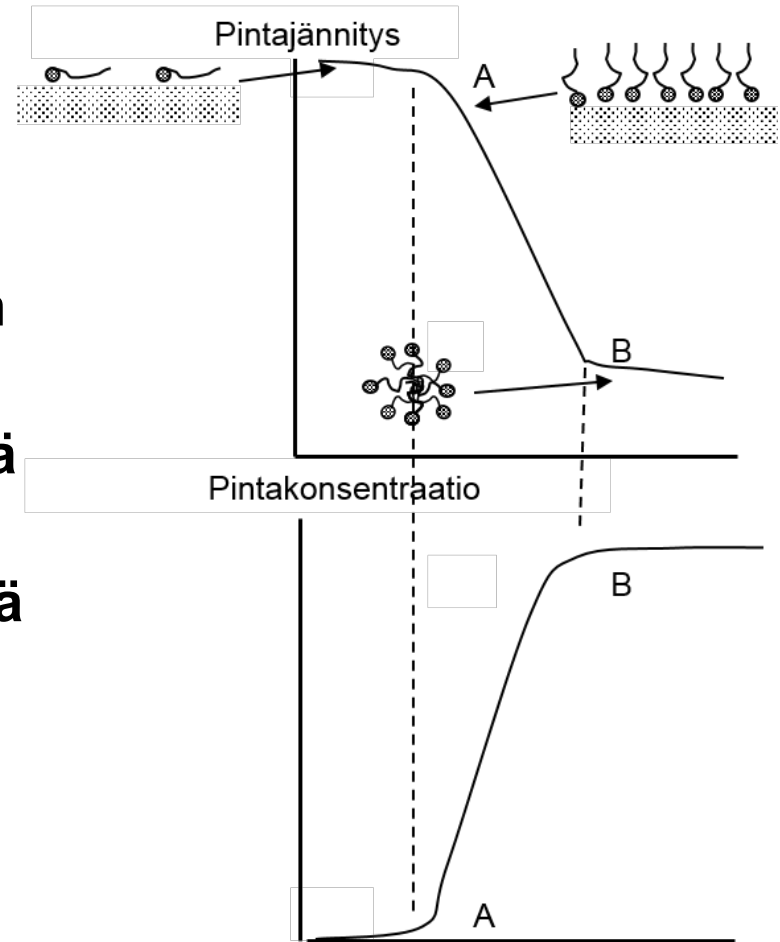

Laimet vesiliuokset

Pinta-aktiiviset aineet rikastuvat rajapintaan pintajännitystä alentaen

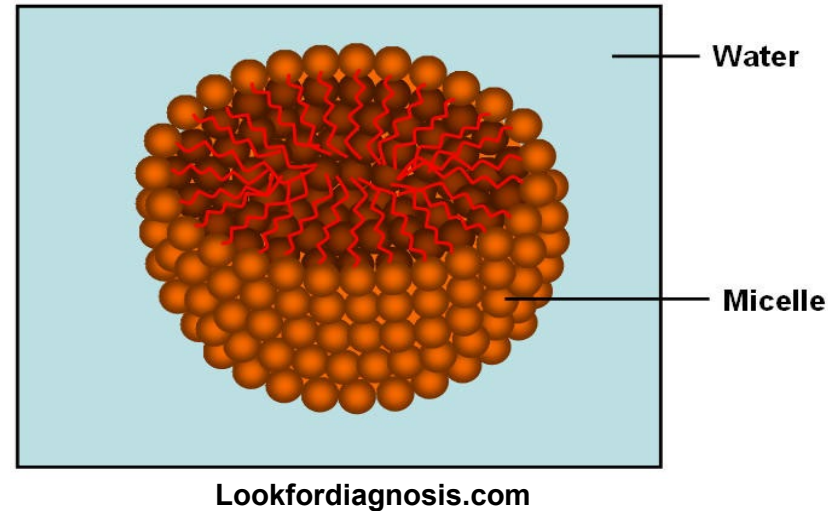
- Kohdassa A pinta-aktiivinen aine “kondensoituu” pinnassa, tiivistä pintakerrosta muodostaen
- Kohdassa B muodostuu misellejä liuoksessa

Kriittinen misellinmuodostuskonsentraatio = CMC

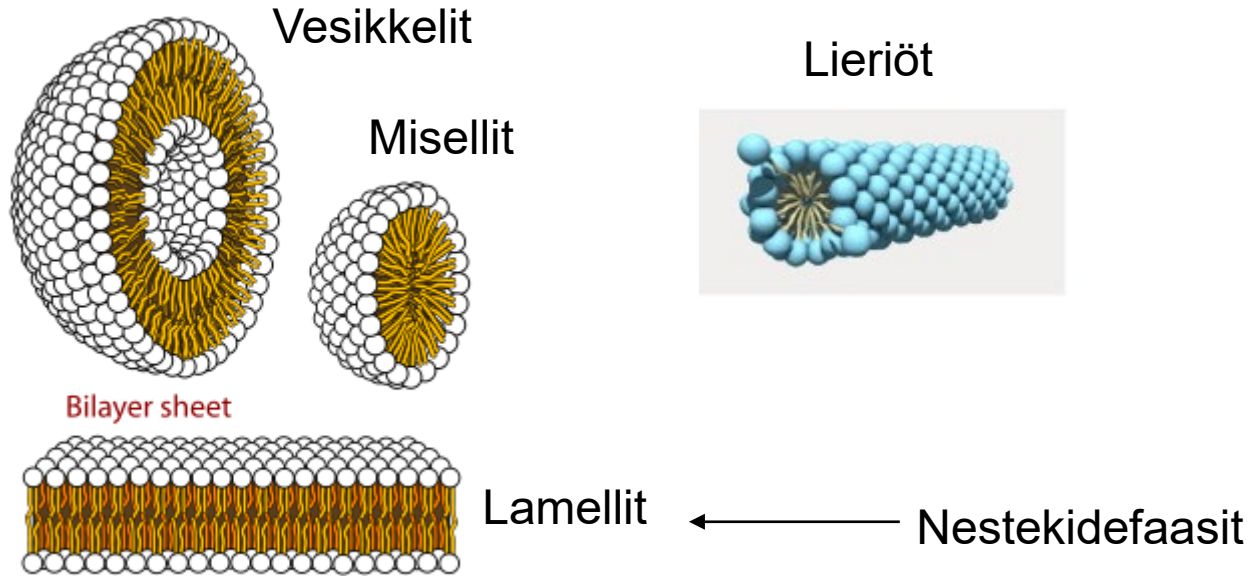

Misellit

- **Pallon, kiekon tai sylinterin muotoisia aggregaatteja**
- **Muodostuvat liuoksessa konsentraation ylittäessä tietyn arvon, kriittisen misellinmuodostuskonsentraation (CMC)**
- **Miselleissä on 20–100 molekyyliä (molekyylien rakenteesta ja konsentraatiosta riippuen)**
- **Vuorovaikutukset jotka johtavat misellien muodostukseen ovat kooperatiivisia**

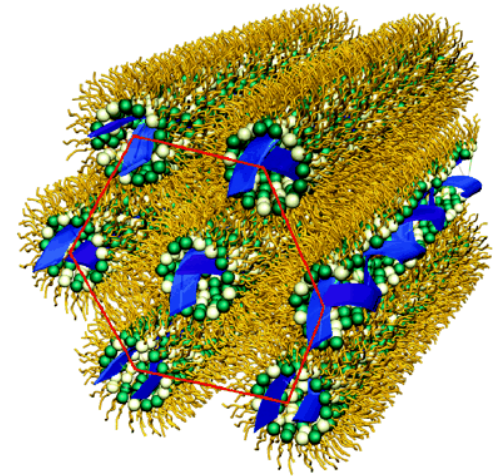

Pinta-aktiivisten aineiden muodostamat rakenteet *vedessä*

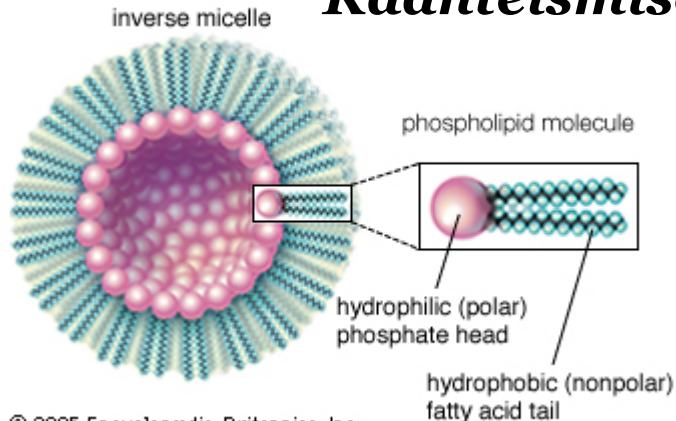
Pinta-aktiivisten aineiden muodostamat rakenteet öljyssä (poolittomassa nesteessä)

Heksagonaalinen

rsta.royalsocietypublishing.org

Käänteismisellit

**Käytännön
merkitys:
ruoka- tai
polttoaineöljyjen
puhdistus**

Pinta-aktiivisen aineen geometria

$$R = \frac{\text{Hiilivetyketjun poikkileikkaus}}{\text{Hydrofiilisen ryhmän ottama pinta - ala}} = \frac{v/l_c}{a_o}$$

R:n perusteella voidaan arvioida minkälaisen aggregaatin pinta-aktiivinen aine muodostaa:

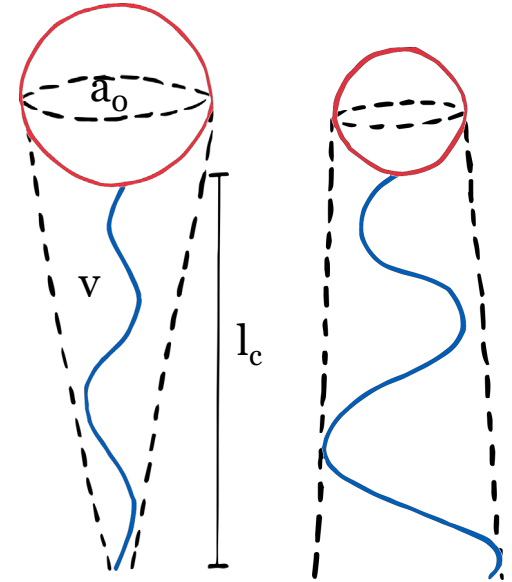
- $R < 0,33$ Pallomaiset misellit
- $R = 0,5$ Lieriö
- $R = 1$ Taso (lamellit)
- $R > 1$ Käänteiset lieriöt ja misellit (tai pooliton liuotin)

a_o :n arvoon vaikuttaa:

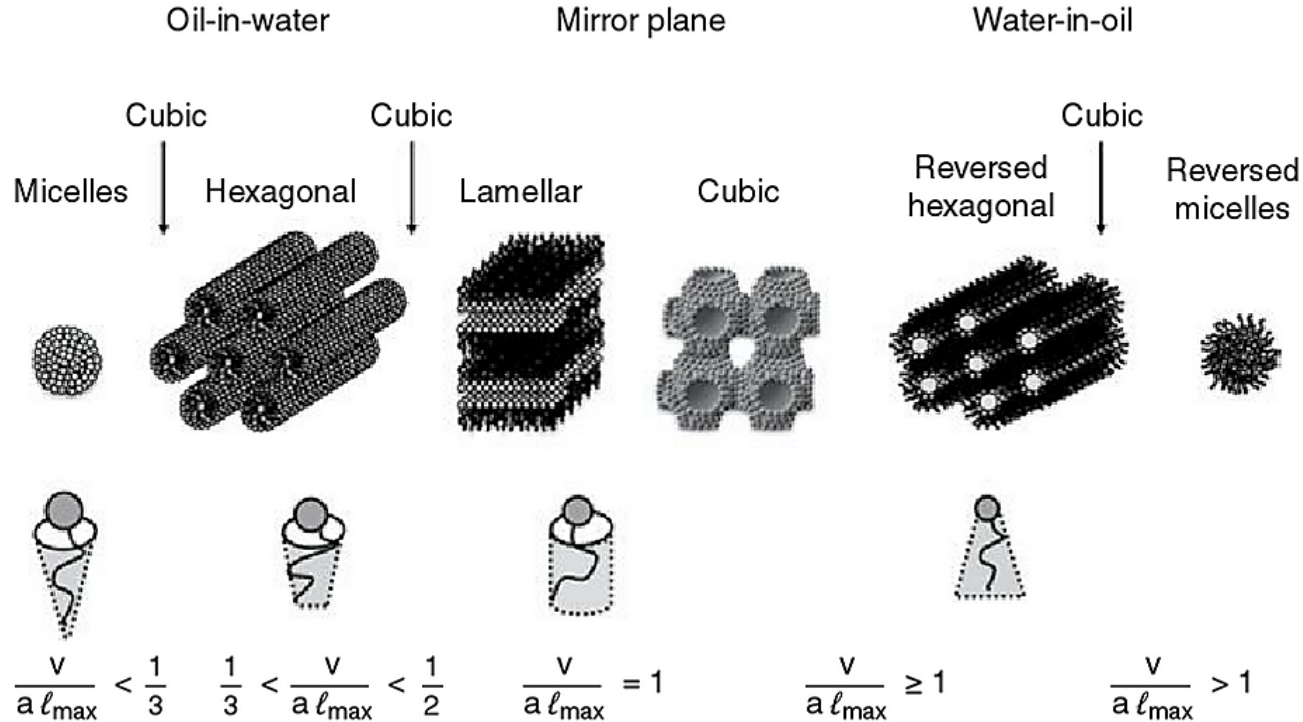
- Poolisen ryhmän koko
- Solvaatio (lämpötila)
- Suolapitoisuus

v/l_c :n arvoon vaikuttaa:

- Hiiliatomien määrä ketjussa
- Hiilivetyketjun rakenne
- Hiilivetyketjujen määrä

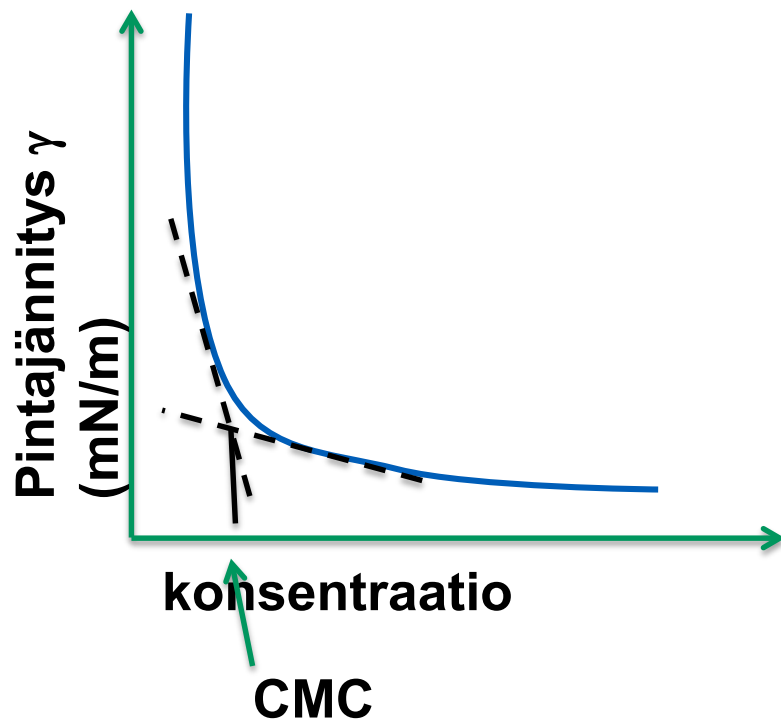

Faasirakenteen riippuvuus pinta-aktiivisen aineen rakenteesta

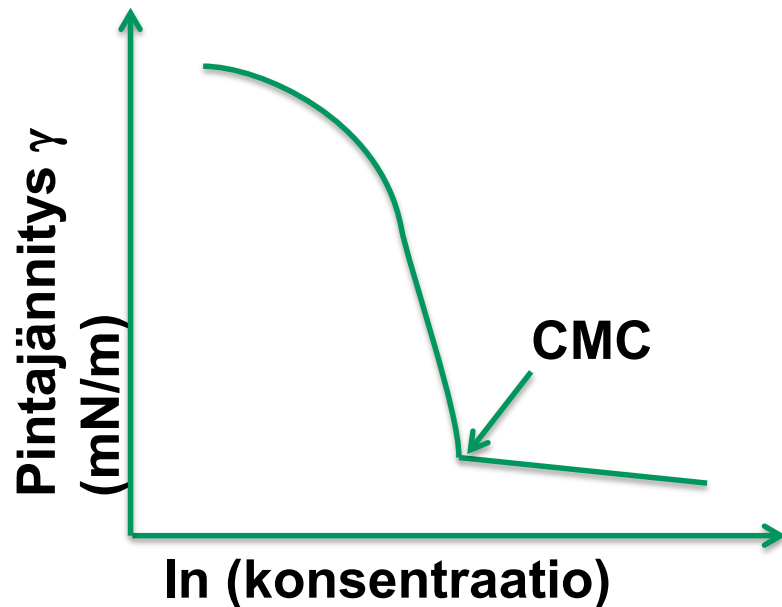

CMC:n määrittäminen

Muistatteko edelliseltä luennoilta Gibbsin yhtälön:

$$\Gamma_B^{(A)} = -\frac{1}{RT} \frac{d\gamma}{d \ln c_B}$$

CMC:n määrittäminen

Miksi on haastavaa määrittää pinta-aktiivisen aineen CMC poolittomassa liuotuksessa?

Kokonaiskonsentraation kasvaessa yli cmc:n vapaiden tensidien konsentraatio liuoksessa kasvaa hyvin hitaasti, ja misellien konsentraatio kasvaa lähes lineaarisesti

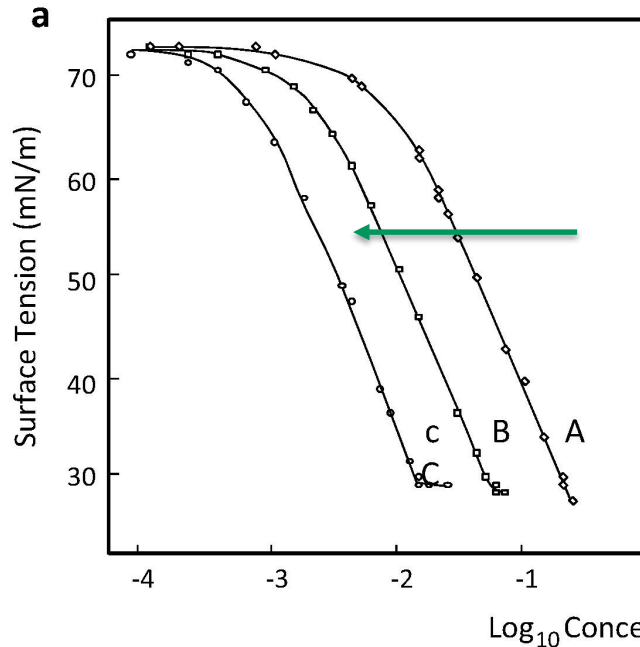
Tästä seuraa:

- liuoksen pintoihin adsorboituneet määrät (pintakonsentraatiot) kasvavat hyvin hitaasti
- CMC voidaan määrittää melkein minkä tahansa liuoksen ominaisuuden avulla joka riippuu joko tensidien tai misellien konsentraatiosta

Yleisimmät menetelmät ovat pintajännitys, konduktiviteetti, valonsironta ja solubilisaatio

Ominaisuuksia, jotka vaikuttavat CMC:hen

Hiilivetyketjun pituuden vaikutus CMC:hen vedessä

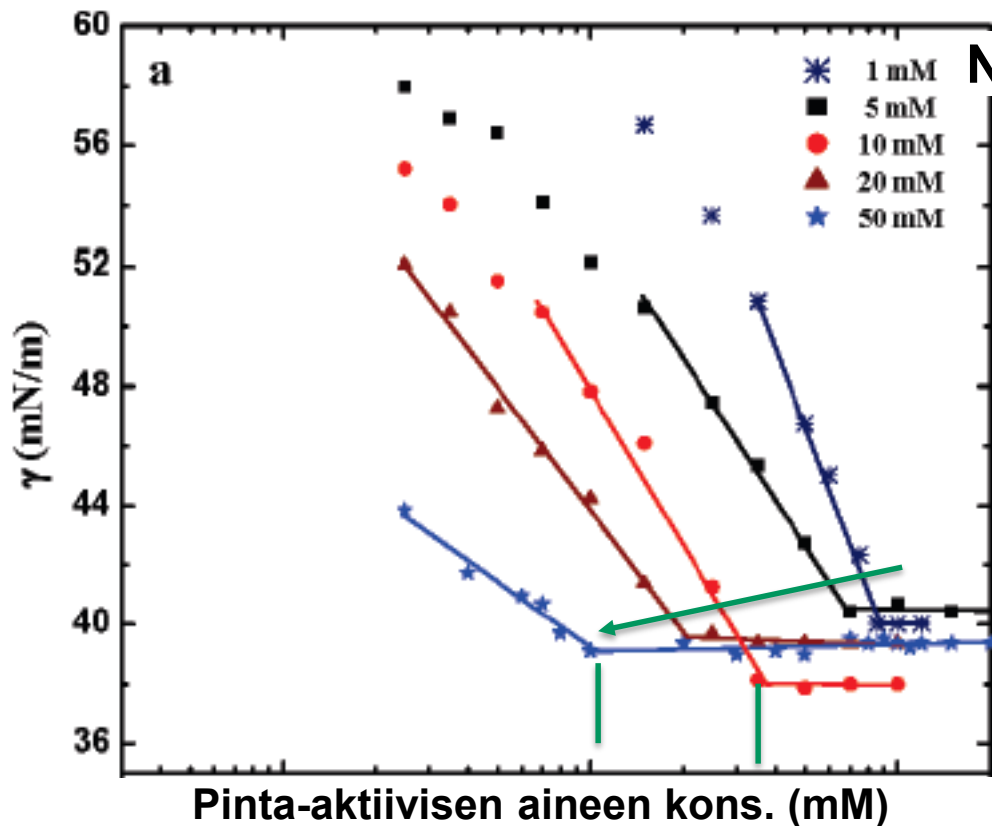
A) 1-pentanol, (B) 1-hexanol, (C) 1-heptanol

Hiilivetyketjun kasvaessa CMC vedessä laskee.

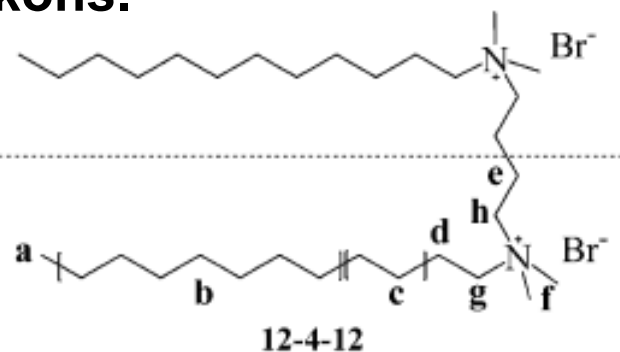
Miksi?

Liukoisuus laskee, molekyylit täyttävät myös vesi-ilma rajapinnan nopeammin

Varauksellisen surfaktantin CMC laskee, kun suolakonsentraatio kasvaa

NaCl kons.

Miksi?

Suola pienentää pääryhmien välistä repulsiota misellissä

Mikä vaikutti CMC:hen *vedessä*?

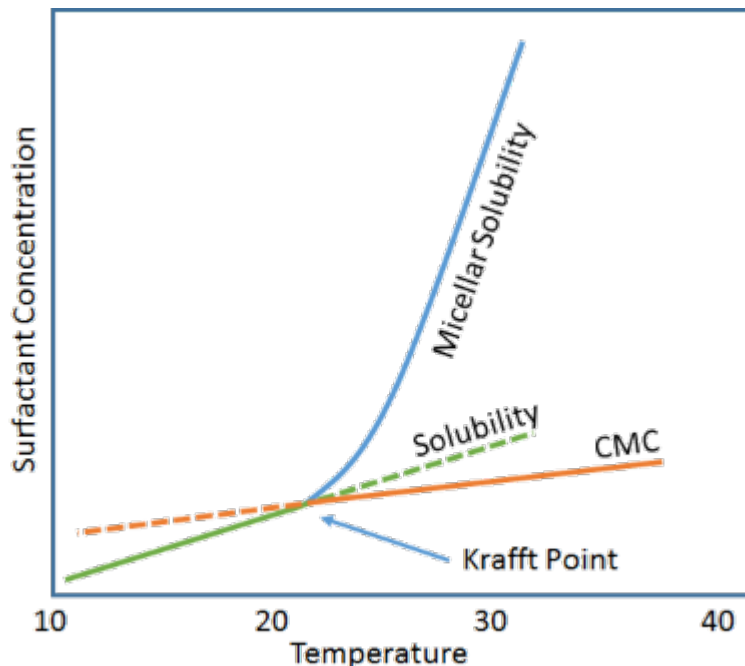
Hiilivetyketjun pituus	Pienentää cmc:tä
Hydrofiilisen pään varaus / koko ja hydrofiilisyyys	Nostaa cmc:tä
Suola	Alentaa ionisten tensidien cmc:tä
Lika, muut pinta-aktiiviset aineet	Vaikuttaa eri tavoin
Pooliset lisäaineet	Nostaa cmc:tä

Lämpötilan vaikutus CMC:hen – Cloud point vs. Krafft-lämpötila

- Ionisilla tensideillä ja ionittomilla tensideillä on eri lämpötilariippuvuus.
- Ioniset tensidit liukenevat paremmin korkeammassa lämpötiloissa, ja niiden CMC nousee lämpötilan funktiona.
  - Esim. SDS natriumdodesyylsulfaatti
- Ionittomat tensidit liukenevat huonommin korkeissa lämpötiloissa. Puhutaan samepisteestä (cloud point) = lämpötila, jossa laimea tensidiliuos (~1 %) muuttuu sameaksi
  - Esim. alkoholit

Krafft-lämpötila I

Vain ionisille
tensideille

<https://www.stevenabbott.co.uk/practical-surfactants/cloud-krafft.php>

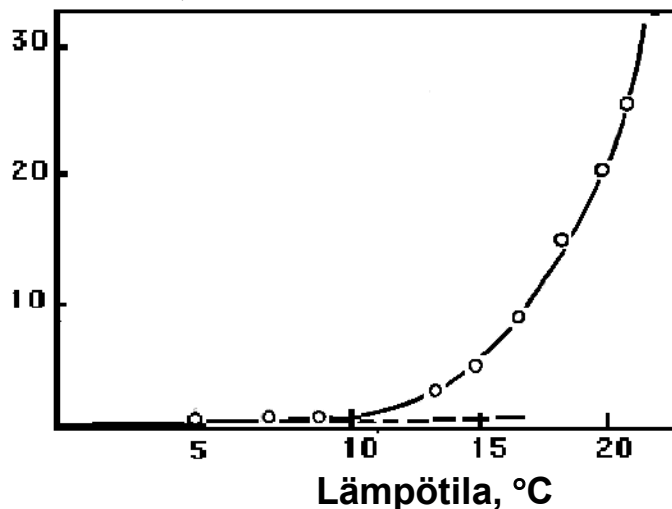
- Krafft-lämpötila: Lämpötila, jossa liukoisuus = CMC. Minimilämpötila, jossa tensidit ovat liukoisia ja voivat muodostaa misellejä.
- Jos $T < \text{Krafft-lämpötila}$: tensidi ei liukene veteen, eikä misellejä muodostu.
- $T > \text{Krafft-lämpötila}$: tensidi liukenee hyvin, misellien muodostus edistää liukoisuutta.

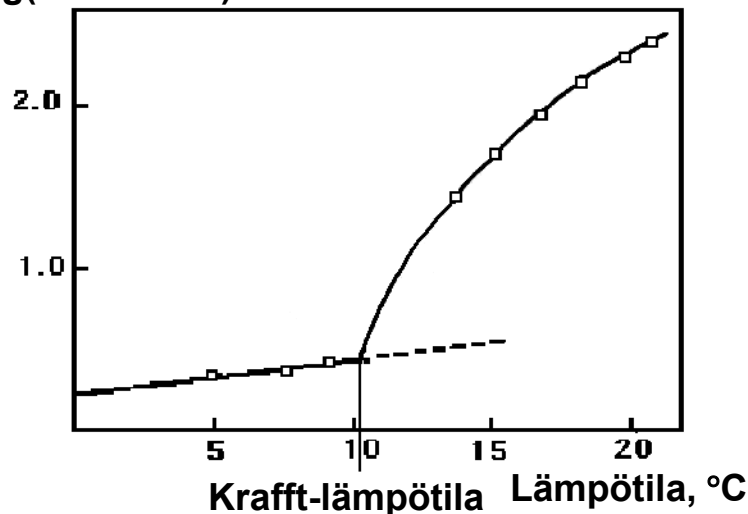
Krafft-lämpötila II

Natriumdodekyylisulfaatin liukoisuus veteen lämpötilan funktiona:

Liukoisuus, %

log(liukoisuus)

Liukoisuus nousee jyrkästi, kun lämpötila ylittää tietyn rajan = Krafft-lämpötila = lämpötila, jossa alkaa muodostua misellejä

Krafft-lämpötila III

Aine	T_k/C
Natriumdekyylisulfonaatti $C_{10}H_{21}SO_3Na$	20
Natriumtetradekyyylisulfonaatti	45
Natriumheksadekyylisulfonaatti	50
Kaliumstearaatti $C_{17}H_{37}COOK$	48
Kaliumoleaatti $C_8H_{17}CH=CHC_7H_{15}COOK$	< 2

- **Pinta-aktiiviset aineet saostuvat, jos lämpötila laskee alle Krafft-lämpötilan.**
- **Aineiden ja partikkelien saostuessa muodostuu sitkeitä, hydrofobisia sakkoja, jotka helposti tarttuvat pintoihin, esim. kuituihin, paperiin, teloihin jne.**

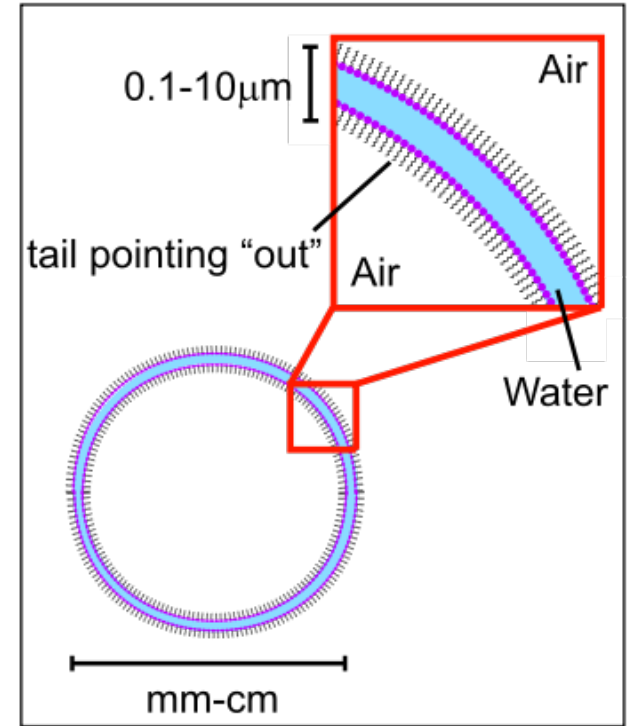
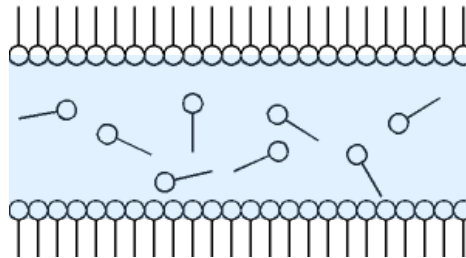
Miten tensidit järjestäytyvät saippuakuplassa?

Saippuakupla koostuu 98 % vedestä ja 2 % pintaaktiivisesta aineesta, saippuusta

Muodostuu kaksi monomolekulaarista tensidikerrosta.

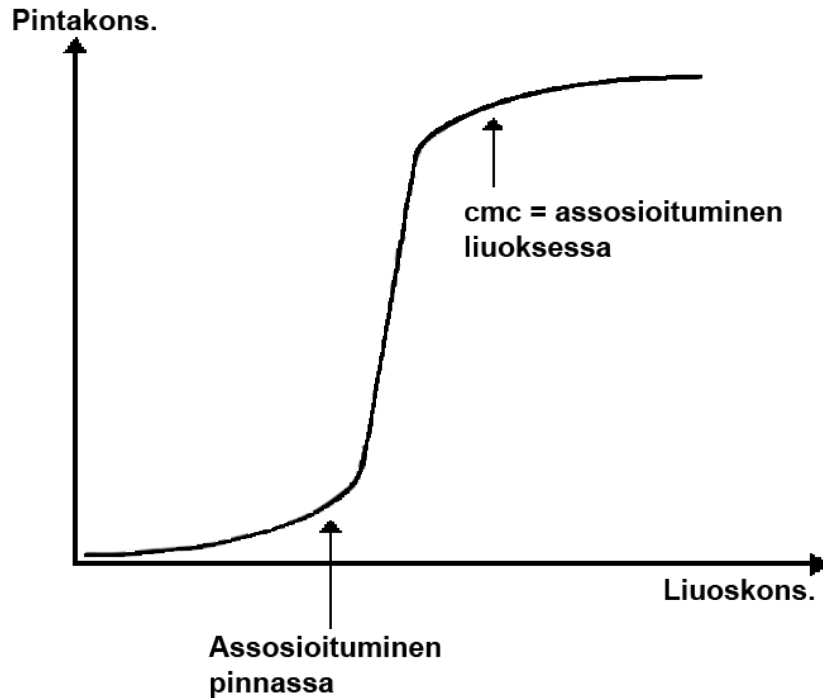
Vedessä voi myös olla vapaita tensidi-molekyylejä.

Soap Bubble

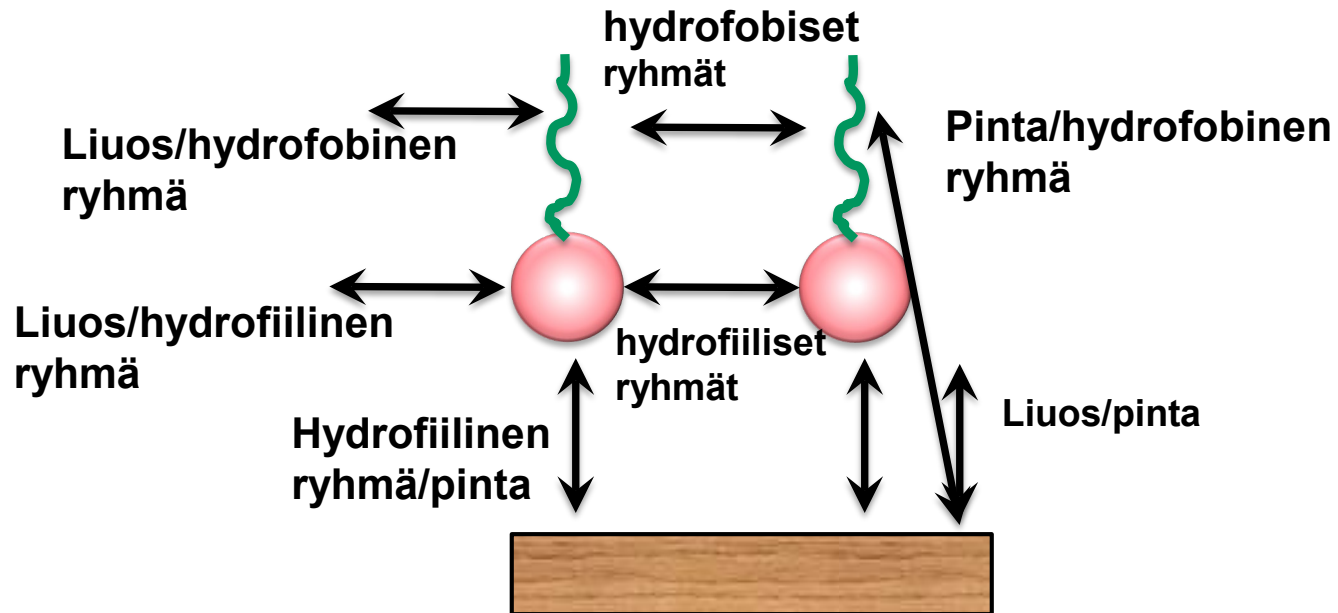
Pinta-aktiivisten aineiden adsorptio kiinteälle pinnalle

Adsorptioisotermin yleinen muoto

- Adsorptioisotermin muodot nestepinnassa ja kiinteän aineen pinnassa ovat samanlaiset
- Pinta-aktiivinen aine muodostaa aggregaatteja helpommin pinnassa kuin liuoksessa
- Adsorptio riippuu molekyylin rakenteesta samalla tavalla kuin misellin muodostus
- Lisäksi adsorptioon vaikuttaa pinnan ja liuotteen sekä pinnan ja pinta-aktiivisen aineen väliset vuorovaikutukset

Adsorptioon vaikuttavia vuorovaikutuksia

Adsorptioon vaikuttavia vuorovaikutuksia

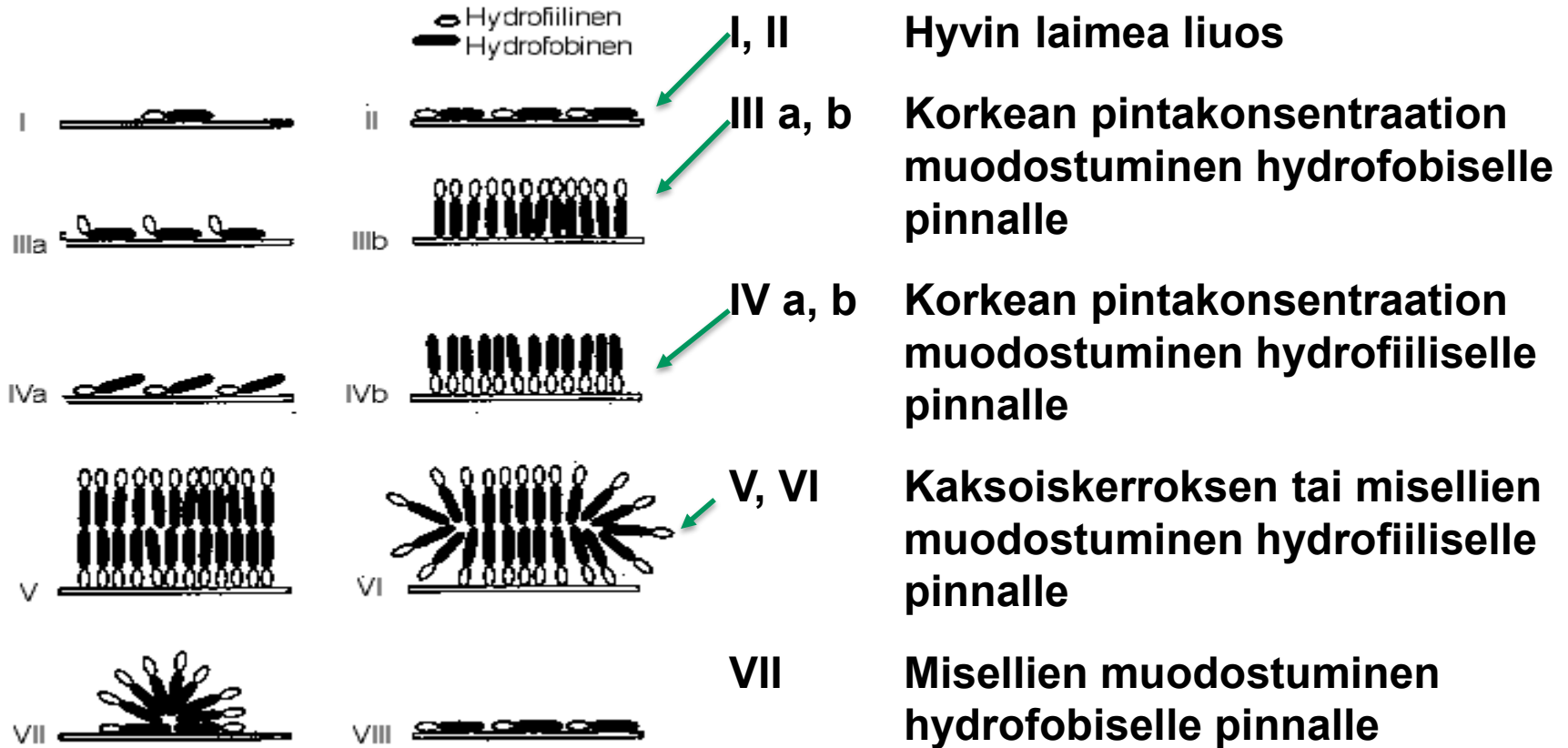
Hydrofobiset pinnat: tärkeimmät vuorovaikutukset

- liuoksen ja pinnan välisten kontaktien korvaaminen hydrofobisen ketjun ja pinnan välisillä kontakteilla
- pinta-aktiivisten aineiden väliset vuorovaikutukset pinnassa

Hydrofiiliset pinnat: tärkeimmät vuorovaikutukset

- pinta-aktiivisen aineen poolisen ryhmän ja pinnan väliset vuorovaikutukset
- pinta-aktiivisten aineiden väliset vuorovaikutukset pinnassa

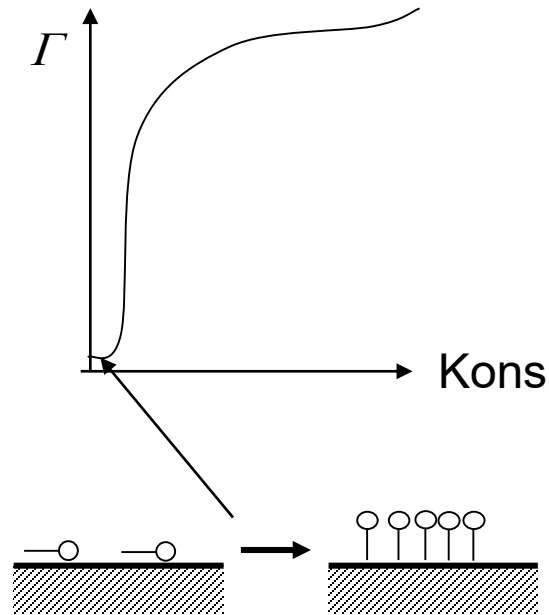
Adsorboituneen kerroksen rakenne

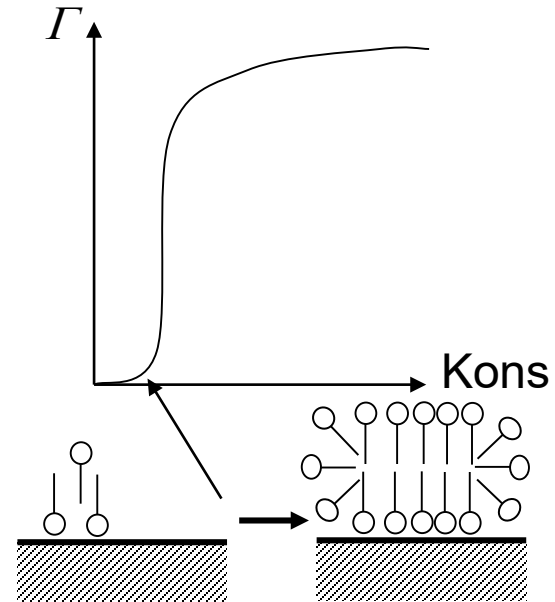

Adsorptio hydrofiiliseen ja hydrofobiseen pintaan

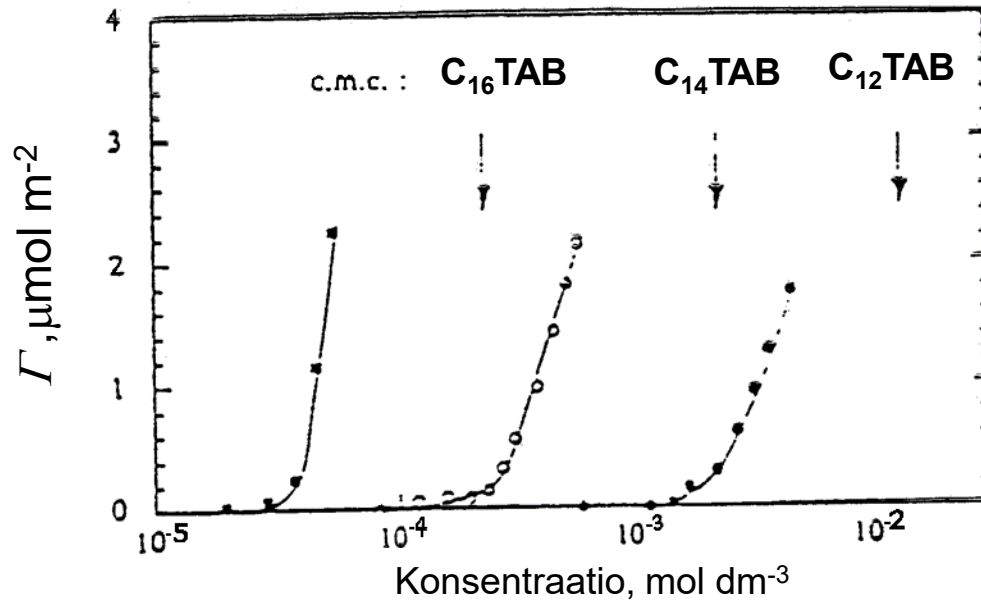
Adsorptio hydrofobiseen pintaan

Adsorptio hydrofiiliseen pintaan

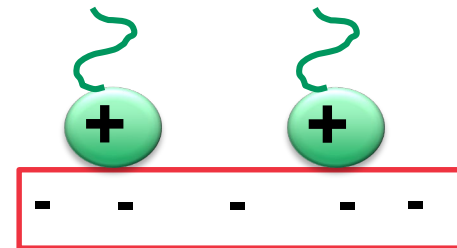

Kationisten pinta-aktiivisten aineiden adsorptio negatiiviseen pintaan

Alkyliammoniumbromidien adsorptio SiO_2 -pintaan vesiliuoksesta

⇒ Adsorptio voimistuu hiilivetyketjun pituuden kasvaessa

Pintakonsentraatiot ja molekyylien pinta-alat nestepinnoissa (hydrofobiset pinnat)

- 1) Pinta-ala ei riipu hiilivetyketjun pituudesta tai siitä, onko toinen faasi ilma vai heptaani
- 2) Pinta-ala riippuu voimakkaasti poolisen ryhmän koosta sekä poolisten ryhmien välisestä repulsiosta

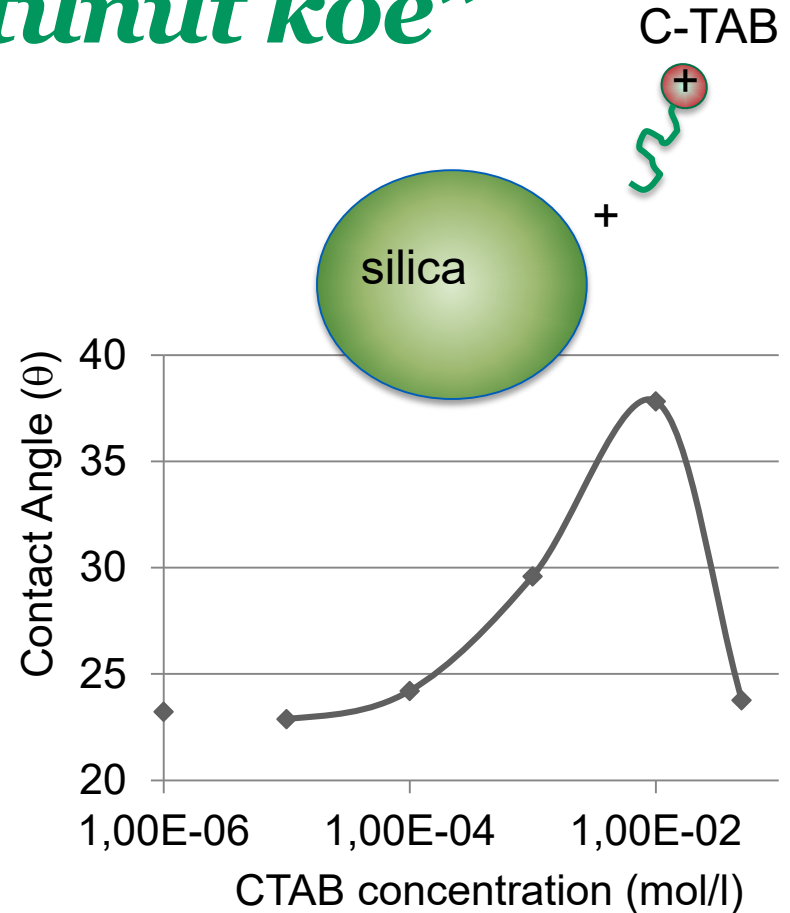
Aine	Pinta	T °C	Γ^{CO_2} mol cm ⁻² j10 ¹⁰	cmc mmol/dm ³	a nm ²
C ₁₀ H ₂₁ SO ₄ Na	a/w	27	2.9	33	0.56
C ₁₂ H ₂₅ SO ₄ Na	a/w	25	3.0	8.2	0.56
C ₉ H ₁₉ SO ₄ Na	w/heptaani	20	3.0	33	0.54
C ₁₂ H ₂₅ SO ₄ Na	w/heptaani	20	3.1	8.2	0.53
C ₁₂ H ₂₅ SO ₄ Na	a/w, 0.1M NaCl	20	4.0	1.5	0.41
C ₁₁ H ₂₃ COONa	a/w, 0.1M NaCl	20	3.5		0.45
C ₁₆ H ₃₃ (OC ₂ H ₄) ₆ OH	a/w	25	4.4		0.38
C ₁₆ H ₃₃ (OC ₂ H ₄) ₇ OH	a/w	25	3.8	0.0017	0.44
C ₁₆ H ₃₃ (OC ₂ H ₄) ₁₂ OH	a/w	25	2.3	0.0023	0.72
C ₁₆ H ₃₃ (OC ₂ H ₄) ₂₁ OH	a/w	25	1.4	0.0039	1.20

Tehtävä: “epäonnistunut koe”

Halusimme valmistaa hydrofobisia nanopartikkeleita adsorboimalla CTAB (kationinen pinta-aktiivinen aine) silikananopartikkeleihin (anionen hydrofiilinen partikkeli).

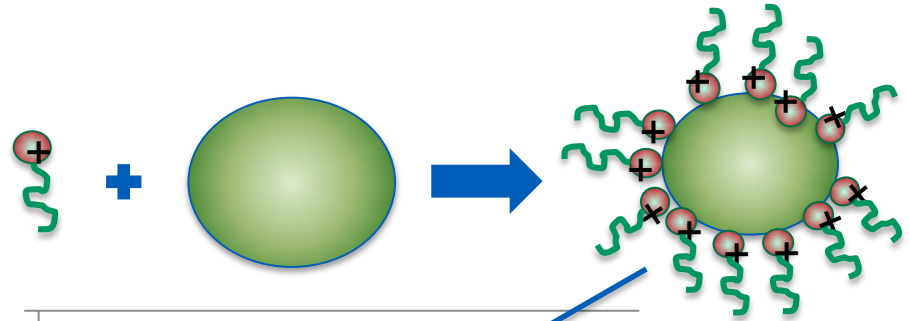
Ei kuitenkaan onnistuttu ja saatiin jopa huonompia tuloksia kun lisättiin enemmän CTAB:ia.

Miksi? Mitä tapahtuu?

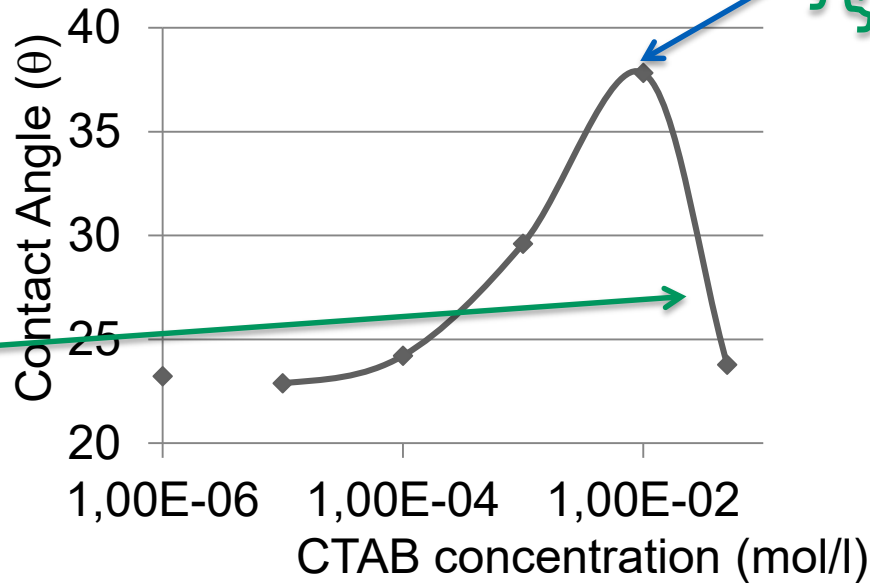
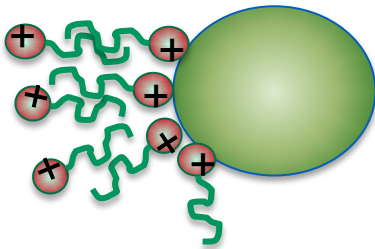

Tehtävä: “*epäonnistunut koe*”

Toivottu reaktio:

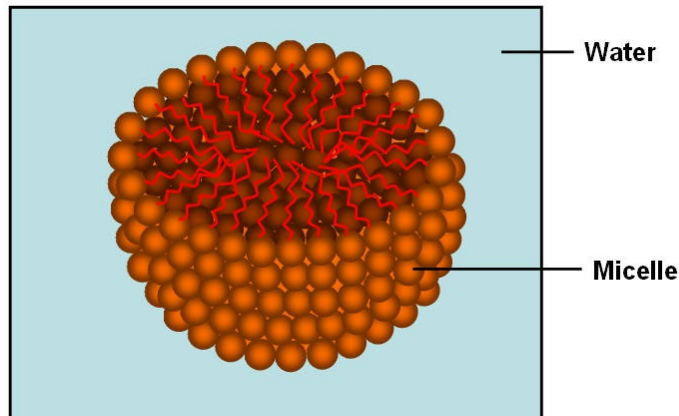

Ei-toivottu reaktio:
kaksoiskerroksen
muodostuminen

Yhteenveto

- **Pinta-aktiiviset aineet rikastuvat pintoihin ja järjestäytyvät miselleiksi tai muihin muotoihin**
- Vaikuttavia tekijöitä: hydrofobisen ketjun ominaisuudet, polaarisien pääjen ominaisuudet, liuotin, suola, lämpötila
- **Pinta-aktiiviset aineet ovat erittäin tavallisia**

Mieti, miten vuorovaikutukset ja molekyylin muoto vaikuttavat misellien muodostukseen ja muotoon.

Kirjallisuus

- **Interfacial Science: An Introduction, Barnes & Gentle**
  - Luku 4
- **Foundations of Colloid Science, Hunter**
  - Pinta-aktiivisia aineita 1.4.3
- **Surface chemistry of surfactants and polymers, Kronberg & Holmberg & Lindman**
  - Luvusta 1 sivut 1-23